

چرایی و چگونگی بازخیزش و نقش آفرینی شیعیان منطقه (خلیج فارس)

پدیدآورده (ها) : زمانی محبوب،حبیب؛مهریان،حسین
علوم سیاسی :: حصون :: خرداد و تیر ماه 1391 - شماره 36
از 90 تا 108
آدرس ثابت : http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/914999

دانلود شده توسط : رسول جعفریان
تاریخ دانلود : 15/04/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائهٔ مجلات عرضه شده در پایگاه،مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه قوانین و مقررات استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

چرایی وچگونگی بازخیزش
و نقش‌آفرینی شیعیان منطقه (خلیج فارس)

حبیب زمانی محجوب*

حسین مهربان**

چکیده

تحولات خاورمیانه در چند دهۀ اخیر شاهد جنبش‌های اسلامی، متأثر از تغییرات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی مسلمانان است. در این میان، خیزش شیعیان به عنوان بازیگران مهم منطقه‌ای و بین المللی نقش موثری در این معادلات دارند؛ به طوری که منطقه خلیج فارس به عنوان مرکز ثقل ژئوپلتیکی و ژئواستراتژیکی خاورمیانه همواره شاهد جنبش‌های اسلامی متأثر از تشیّع و اسلام ناب محمدی ﷺ است. این شاخص هویت‌ساز در بروز انقلاب، تسریعِ تحولات و ایجاد تغییرات سیاسی در بین کشورهای منطقه موثّر بوده و چارچوبِ تحلیلی

*. کادر علمی پژوهشکده تحقیقات اسلامی.

**. پژوهشگر علوم سیاسی.

www.noormags.ir

جدیدی را برای توزیع قدرت ارائه کرده است. شیعیان منطقه ضمن نقش‌آفرینی در عرصهٔ تحولات جدید به‌ویژه بیداری اسلامی، با الهام‌گیری از انقلاب اسلامی ایران درپی خودباوری، بازخیزی و تکامل یابی سیاسی هستند. مقاله حاضر نیز در پی تحلیل و تبیین چرایی و چگونگی بازخیزش و نقش‌آفرینی شیعیان در منطقه خواهد بود.

واژگان کلیدی: شیعیان، خلیج فارس، خیزش، عربستان سعودی، عراق، بحرین و کویت.

مقدمه

یکی از ویژگی‌های عمومی کشورهای حوزهٔ خلیج فارس، دین‌گرایی است. بر این اساس، هویت اسلامی عامل اصلی دگرگونی در کنش سیاسی کشورهای منطقه به شمار می‌آید. و از همین رو، شیعیان نیز از آغاز دههٔ ۱۹۸۰م و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، جایگاه سیاسی خود را دربین تمامی کشورهای حوزه خلیج فارس ترمیم کرده و به بازیگر سیاسی مؤثری تبدیل شده‌اند. برخی کارشناسان علوم سیاسی و روابط بین الملل نظیر «گراهام فولر»، «رند رحیم فرانکه»، «فرانسوا توال» و «دکتر سید ولی رضا نصر» با استناد به مبانی ماهوی و شکلی متعدد، فصل جدیدی از نقش‌آفرینی سیاسی را برای شیعیان منطقه پیش بینی می‌کنند. به جهت اهمیت موضوع، تاکنون درباره نقش شیعیان در کشورهای منطقه کتابها ومقالات فراوانی تدوین شده است، امّا با شروع قیام های شیعیان در چند سال اخیر، در خصوص بازخیزش شیعیان و چرایی و چگونگی نقش آفرینی آنان در منطقه، تحقیق وبررسی کمتری صورت گرفته است. این مقاله در پی آن است که

www.noormags.ir

باتحلیل وبررسی نظریات مطرح در خصوص این موضوع، جایگاه مرجعیت شیعی را در این زمینه مورد بررسی و دقت بیش‌تر قرار دهد.

تبیین چرایی موضوع

به جهت جغرافیای سیاسی خاص منطقه و حاکمیت گروههای ناسیونالیسم عرب مبتنی بر رادیکالیزم سیاسی سنّی، همواره مشروعیت شیعیان به چالش کشیده شده و به عنوان یکی از عناصر اصلی معمّای امنیتی منطقه[1] معرّفی شده‌اند. این نگرانی از یک سو با شکنندگی ساختار سیاسی کشورهای منطقه و از سوی دیگر تحرّک شیعیان به گونه قابل توجّهی ارتقا یافته است. دشواری‌های اجتماعی که همواره بر زندگی شیعیان منطقه حکم‌فرما بوده هیچ گاه نتوانسته تأثیر آنان را بر سیر وقایع سیاسی و اجتماعی خنثی کند. به لحاظ ساختاری نیز نقش‌آفرینی شیعیان منطقه به دلیل نفوذ مرجعیت و رهبری عالمان دینی از انسجام و سازماندهی منظمی به نسبت دیگر جنبش‌های اسلامی برخوردار است؛ چرا که عامل رهبری در جهان تشیع (شیعیان دوازده امامی) مرز مشخصی نداشته و گاه حرکت‌های شیعی یک کشور، توسط مراجع و رهبران مذهبی در کشورهای دیگر هدایت و رهبری می‌شود.

مؤلفه‌های هویت سیاسی شیعه

در بیان چرایی و تشریح ماهوی بازخیزش و فهم راهبردها و سیاست‌ها، توجه به کارویژه‌های هویت سیاسی شیعیان امری لازم و ضروری است. از این منظر یکی از اساسی‌ترین امور در حیات اجتماعی شیعه سیاست و حکومت است، جوهرهٔ اعتقاد به نامشروع بودن حکومتِ غیرمعصوم، همواره روح انقلابی را در اذهان شیعیان متبلور می‌سازد. بر این اساس نظریه امامت شیعه

www.noormags.ir

بر مبنای وصایت و نصب بنیان نهاده شده و خط مشی که از آن نشأت می گیرد (غیرمشروع بودن دیگر حکومت‌ها) تداوم و آمادگی نسبی برای قیام و تحرّک سیاسی خواهد بود. مطلبی که به صورت بالفعل مبدأ عزیمت شیعیان برای مبارزه سیاسی به شمار می آید[۲] همین اعتقاد است که باعث شده از هر گونه مدارا و سازشکاری در برابر حاکمیت‌های جور بپرهیزند و موضعی اعتراض گونه در پیش گیرند.

با این نگرش فراروی فردِ شیعه، گفتمانی شکل می گیرد که در آن می-بایست همواره منتظر امام عصر(عج) باشد و بی توجّهی و عدم درک این معرفت مرز بین اسلام و جاهلیت معرّفی می‌شود. در دعای عهد، منتظر واقعی، انسان خودساخته‌ای است که شمشیر از نیام کشیده و نیزه در دست آمادهٔ همراهی با امام خویش است. با این اعتقاد سه عامل عدم بلوغ سیاسی، تعلل خواص و حاکمیت جور، ظهور منجی را با تأخیر مواجه می سازد.[۳]

با این توضیح، وجود حاکمیت جور از مهم‌ترین دلایل غیبت و رفع آن کارسازترین شرط ظهور منجی است. شیعه کوشیده است با دستاویز قرار دادن انتظار پویا، روح اعتراض و انتقاد را در برابر حاکمیت‌های غیر منعطف تقویت کند و خود را از اسارت در چنبرهٔ واپس گرایی حفظ نماید.[۴]

جهاد و شهادت نیز به عنوان یکی دیگر از مؤلفه‌های این هویت ارج و اعتبار خود را در فرهنگ شیعه با واقعهٔ عاشورا پیوند داده و بامحوریت قیام کربلا، عالی‌ترین نقطهٔ درخشندهٔ تاریخ سیاسی شیعه را رقم زده است. این اندیشه، مرگ را که مهم‌ترین مانع و بازدارندهٔ حرکت مبارزاتی است، به چالش کشیده و چنین مرگی را پیروزی می داند.[۵]

امر به معروف و نهی از منکر نیز مشارکت سیاسی در امر حکومت و نظارت همگانی بر هیأت حاکمه را محقّق می سازد. از این جهت سلامت

www.noormags.ir

جامعه در ابعاد مختلف متضمّن انجام این اصل خواهد بود. تقیه نیز بـه رغـم ظاهر محافظه کارانه‌اش به عنوان تاکتیکی سازنده و کارساز از مؤلفه‌های این هویت به شمار می‌آید ودر شرایط خاص یکی از عاقلانـه‌تـرین شـیوه‌هـای مبارزاتی محسوب می‌شود که با آن استعدادها، نیروها، عقده‌ها و دغدغه‌های متراکم ذخیره وبا کنترل تهدیدها از اتلاف فرصت‌ها جلوگیری مـی کنـد، تـا شرایط متناسب برای تحرّک و نقش‌آفرینی در عرصه‌های عینی فراهم گردد.[۶]

در کنار عناصر پیش گفته، عدالت نیز علاوه بر آنکه در کلام شیعی بیـانگر صفت الهی و از اصول پنج‌گانه فقه شـیعی بـه حـساب مـی‌آیـد، بـه عنـوان بزرگ‌ترین انگیزه برای ظلم‌ستیزی شیعیان انقلابی به شمار می آیـد.درواقـع شیعیان درپی تحقق عدالت سیاسی در عرصه ملی وبین المللی هستند، چـرا که در بسیاری از کشورها به دلیل اقلیت بودن مورد بی عدالتی قرار گرفته اند[۷]

احیای تفکّر سیاسی

برای تبیین چرایی موضوع، واکاوی و بازخوانی سه عامل مهمّی که در هویت یابی و احیای تفکّر سیاسی شیعه طی سـه دهـهٔ اخیـر نقـش بـسزایی داشـته، ضروری است. این عوامل با انگیزه‌بخشی سبب تجدید حیـات و مـصمم‌تـر شدن شیعیان در پیگیری مطالبات و احقاق حقوق از دست رفته‌شـان شـده و نیل به اهداف سیاسی و تسلّط بر معادلات پیچیدهٔ منطقه‌ای را بـرای شـیعیان هموار ساخته است.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

۱. انقلاب اسلامی

تأثیرات فرهنگی و سیاسی انقلاب اسلامی ایران، به علّت زمان و مکان وقوع و دستاوردهای آن بسیار بوده است. انقلاب اسلامی در عرصهٔ مفهوم سـازی

www.noormags.ir

با خلقِ عباراتِ امّت واحده، رفع ظلم، ایستادگی و مقاومت –که از دل اسلام سیاسی برمی‌آید– حلقهٔ مفقوده تحرّک جوامع اسلامی به خصوص شیعیان را نمایان ساخت. رهبر کبیر انقلاب، حضرت امام خمینی ﷺ، همان گونه که به دنبال احیای هویت اسلامی بودند، رهایی از قیود مستکبر و طاغوت را در گفتمان خود جای داد و آن را در چارچوب هویت و بازیابی هویت اسلامی تعریف نمود. این راهبرد هم اکنون توسط رهبر معظم انقلاب زمینه‌ساز احیای بیداری اسلامی در گسترهٔ جوامع اسلامی گردیده است.

از سوی دیگر توانایی انقلاب اسلامی در خلق ذهنیتی جدید در بعد فرهنگی موجب تثبیت و استقرار سیاسی آن شد و از دل آن مفاهیم ضد امپریالیستی و ضدّ صهیونیستی برآمد. بالندگی و رشد گسترده این عبارات و مفاهیم در زمان مقام معظم رهبری، ادبیات مسلّطِ عرصه‌های اجتماعی جهان اسلام و به‌ویژه جغرافیای سیاسی شیعیان جهان را تقویت کرد و در میان آنان موجی از خودباوری و تحرّک سیاسی را باعث شد که همچنان با قوّت ادامه دارد.

۲. پیروزی شیعیان لبنان در صحنه نبرد داخلی و خارجی

سلطه‌طلبی رژیم غاصب صهیونیستی از مهم‌ترین چالش‌های جهان اسلام با غرب است که نگاه جهانی و مسلمانان، نظاره‌گر جدّی مسائل مربوط به آن است. در سال‌های اخیر، شیعیان لبنان توانستند با مبارزه و جهاد، ارتش رژیم صهیونیستی را وادار به خروج از جنوب لبنان سازند. حزب الله که با ماهیت شیعی شناخته شده است، توانست جهت معادله را بر خلاف همهٔ تحلیل‌ها، تغییر دهد و پس از جنگ ۳۳ روزه با اقتدار و با پشت سر گذاشتن همهٔ توطئه‌ها، دشمنان را به پذیرش نقش سیاسی ـ اجتماعی و نظامی خود وادار

www.noormags.ir

سازد؛ به طوری که بازیگران صحنه لبنان دریافتند بدون در نظر گرفتن عامل شیعی نمی‌توانند به اهداف خود دست یابند.[۸]

یکی از مؤلفه‌های قدرت شیعیان، ساختار حکومت مبتنی بر ولایت فقیه است. تأکید حزب الله لبنان بر پیروی از ولایت، الگوی اسلام شیعی را برجسته کرده و مایه افتخار و خود باوری شیعیان منطقه گشته است.

حزب الله لبنان ولایت فقیه را که اصلی‌ترین نظریه سیاسی و اعتقادی مکتب تشیع می‌باشد به عنوان یک اصل اساسی پذیرفته است. این مسئله اصلی‌ترین ویژگی حزب الله در مقایسه با دیگر گروه‌های اسلامی و شیعی منطقه است که بر کلیه ارکان تشکیلاتی و همچنین دیدگاه‌های حزب الله سیطره افکنده و از عوامل اصلی تشکیل این گروه به شمار می‌آید.[۹]

دکتر صفی‌الدّین نماینده و مسئول دفتر جنبش حزب الله در ایران در تحلیل دلایل موفقیت حزب الله می‌گوید:

> ما هر چه داریم از انقلاب اسلامی، امام، مقام معظم رهبری و ولایت مطلقه فقیه است و هر چه داریم از اطاعت محض از ولایت فقیه است.[۱۰]

۳. قدرت یابی شیعیان عراق

سقوط رژیم صدام در سال ۲۰۰۳، به رغم میل سیاستمداران ایالات متحده برای ایجاد نظامی لیبرالی، موجب شد نظامی دموکراتیک بر پایه خواست مردم مسلمان عراق بنا شود. آنچه اهمّیت دارد فرضِ ایجاد یک حکومت نیست، بلکه به قدرت رسیدن شیعیان عراق است که ماهیت حکومت مدّنظر آمریکا را تغییر داده است؛ از این رو با ایجاد حکومت جدید، تعریفی تازه از نقش‌آفرینی شیعیان ارائه شد. شیعیان عراق با آنکه از لحاظ جمعیت در اکثریت بودند، سالها از لحاظ سیاسی و اجتماعی شهروند درجهٔ دو محسوب

www.noormags.ir

می‌شدند و این تناقضی آشکار بر جامعه شناسی سیاسی شیعیان عراق به شمار می‌آمد. با سقوط دولت بعثی و به قدرت رسیدن جریان‌های شیعی به روش دموکراتیک، مهر تأییدی برنگرش سیاسی شدن، نهادی شدن و قابلیت یافتن تشیع در جوامع عرب، به خصوص عراق زده شد.[11]

شیعیان سایر کشورهای منطقه مانند بحرین، عربستان سعودی و کویت، ضمن توجّه ویژه به تحولات عراق، شیوهٔ تعاملات شیعیان این کشور با سایر جریان‌های مذهبی و قومی را رصد می‌کنند تا در صورت موفّقیت به عنوان الگویی راهبردی به کار گیرند.

یکی از مؤلفه‌های اقتدار شیعیان عراق، رابطه قومی و مستحکم مردم با مرجعیت شیعی و نقش تأثیرگذار مرجعیت در تحولات سیاسی این کشور است.

تصمیم سیاسی مرجعیت شیعی (درسال ۲۰۰٤ م) مبنی بر توصیه برای حضور همهٔ قشرها در انتخابات عراق، موجب غافلگیری بسیاری از بازیگران صحنه عراق شد؛ زیرا تصوّر عرفی حاکم، بیانگر عدم دخالت مراجع نجف در امر سیاست بود؛ امّا آیت اللّه العظمی سیستانی در هدایت به دموکراسی، ایجاد وحدت در درون و دعوت به ایستادگی در برابر خواسته‌های نامشروع متجاوزان نقشی سازنده ایفا نمود و توانست مبارزه‌های نظامی پراکنده‌ای را که تجربه تاریخی آن در عراق گویای نتایج مثبت نبود، به مقاومت مدنی، مشارکت عمومی و حضور فعّال سیاسی تغییر دهد.[12]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

www.noormags.ir

تبیین چگونگی موضوع

برای تبیین چگونگی نقش‌آفرینی شیعیان و بازشناسی ظرفیت‌ها و افق‌های پیش‌رو، به اختصار وضعیت، نقش و حضور شیعیان در تحولات کشورهای منطقه ارائه می‌شود:

عربستان سعودی

شیعیان عربستان با بیش از دو میلیون نفر جمعیت، ۱۰ تا ۱۵ درصد از جمعیت این کشور را شامل می‌شوند. اکثر این شیعیان در استان‌های شرقی زندگی می‌کنند که بزرگ‌ترین میدان‌های نفتی و تأسیسات پالایش و فراوری نفتی را در خود جای داده است. اندکی از این جمعیت متمرکز در شهر «دَمام»، ولی اکثریت عمده در شهرها و روستاهای دو استان بزرگ «قَطیف» و «الاحساء» ساکن هستند. جوامع شیعی کوچکی نیز در مکّه و مدینه زندگی می‌کنند.[۱۳]

شیعیان مخالف سرسخت حکومت آل سعود هستند و از این رو شهروند درجه دو محسوب می‌شوند. هم آل سعود و هم وهابیت، شیعه را در فشار قرار داده‌اند. شیعیان حق عزاداری، برگزاری جشن، ساخت مسجد و حسینیه، چاپ و نشر کتاب و بسیاری از فعالیت‌های مذهبی و دینی را ندارند.

از آنجا که شیعیان عربستان هیچ نفوذی در حکومت این کشور ندارند[۱۴]، ورود آنان به دستگاه قضایی، واحد افسری، ارتش، قوای امنیتی و گارد ملّی و بسیاری از منصب‌های حکومتی غیرمجاز است. از این رو، شیعیان از شبکه‌های غیررسمی برخوردارند که اکثر آنها به اعضای برجسته روحانی وابسته‌اند. برخی از این شبکه‌ها عبارتند از:

www.noormags.ir

۱. جنبش رفرم اسلامی شیعه:

این شبکه مستحکم نبوده و فاقد مرکز هماهنگی، دفتر یا اعضای رسمی است. رهبری آن با حسن الصّفار بوده ولیکن اعضای دیگری مانند «جعفرالشعیب»، «توفیق السیف» از خود مختاری برخوردارند. این گروه با کناره‌گیری از رادیکالیسم دهۀ ۱۹۷۰ بیش‌تر بر آموزش، امور خیریه، مشاوره و حفظ و مرمّت مساجد تأکید دارند. آیت اللّه‌العظمی علی سیستانی مرجع تقلید اکثریت اعضای این جنبش است.[۱۵]

۲. سنت‌گرایان و طرد کنندگان:

این گروه متشکّل از تعدادی روحانی مستقل و فاقد هر گونه سازماندهی مشخّص است. این گروه عقیده دارد که جامعه شیعه می‌بایست به طورکلّی از ورود به صحنه سیاست ملّی خودداری کند ودر مقابل تأکید خود را به امور اجتماعی منحصر نماید. نمونه بارز رهبران این گروه شیخ «نمرالنّمر» سرپرست مسجدی در شمال قَطیف است.

۳. لیبرال‌های شیعه:

این گروه از سازماندهی ضعیفی برخوردار است. از افراد برجسته این گروه «نجیب الخیزی» است. آنها در فعالیت‌های خود بر روی موضوعات گستردۀ ملّی تأکید دارند. رفرم مذهبی و تأسیس نهادهای سکولار از اهداف آنها محسوب می‌شود (موضوعی که به شدّت باعث مخالفت و برانگیختگی روحانیون شیعه شده است).[۱۶]

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

www.noormags.ir

این گروه در سال ۱۹۸۷م توسط چند روحانی برجسته شیعه از جمله شیخ هاشم الثوکوس، شیخ عبدالرحمن الهبیل و عبدالجلیل الماء به وجود آمد. این گروه ضمن پذیرش اصل ولایت فقیه امام خمینی ﷺ، روش مسالمت‌آمیز جنبش اسلامی را نمی‌پسندد و دربیان اهداف و خط مشی سیاسی خود همواره انزجار خود را از حاکمان سعودی اعلام می‌دارد. آیت اللّه العظمی سید علی خامنه‌ای مرجع تقلید اکثریت اعضای این جنبش است.[۱۷]

در شرایط حاضر راهبرد اکثریت شیعیان عربستان با گذر از جنبش انقلابی (پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران) به یک جنبش اصلاح‌طلب تبدیل شده است و تأکید بر دموکراسی خواهی، تفکیک قوا، برقراری نظام انتخاباتی برای انتخاب اعضای مجلس شورا، استقلال قوّه قضائیه و مقابله با افراطی گری مذهبی نمونه بارزی از مطالبات سیاسی شیعیان را شامل می‌شود. البته با گسترش موج بیداری اسلامی در منطقه، شیعیان منطقه قَطیف و الاحساء، در فضای خفقان آور جامعه عربستان، با برگزاری تظاهرات مردمی، اعتراض‌های خود را علیه حاکمیت آل سعود افزایش داده‌اند، هر چند که در قیام دور جدید نیز مطالبات اجتماعی بر مطالبات سیاسی غلبه دارد.

عراق

شیعیان، بزرگ‌ترین گروه جمعیتی عراق را تشکیل می‌دهند از جمعیت حدود ۲۷۳٤۲۰۰۰ نفری عراق، ۱٤۲۸۱۰۰۰تن عرب شیعه؛ ٥٤۸۰۰۰تن کرد شیعه (فیلی) و ۹۰۰۰۰۰ تن ترکمان شیعه هستند. شیعیان از مجموع ۱۸ استان عراق در ۱۲ استان پراکنده‌اند. این اکثریت تأثیرگذار پس از سال‌ها رنج و

www.noormags.ir

محرومیت با سرنگونی رژیم بعثی ضمن پذیرش مشی دموکراتیک و در پرتو فعّالیت سیاسی پویا، به یک بازیگر برتر در عرصهٔ سیاست داخلی و منطقه‌ای تبدیل شده‌اند.[۱۸]

به طور کلّی شیعیان عراق را در جریان بازخیزی و نقش‌آفرینی سیاسی و اجتماعی‌شان می‌بایست به سه طیف اسلام گرایان سیاسی، جریان‌های فقاهتی (حوزوی) شیعه و سکولار دسته بندی کرد:

۱. جریان‌های اسلام گرای سیاسی:

این طیف شامل آن قشر از جمعیت عراق است که طی دهه های گذشته، گرد احزاب و گروه‌های سیاسی شیعهٔ معارض رژیم بعث، جمع شده و در پی استقرار یک نظام سیاسی ـ مذهبی مبتنی بر اندیشه‌های سیاسی تشیع هستند. از جمله گروهها و احزاب اسلام گرای شیعه می‌توان به: حزب الدّعوه، سازمان امل (پیکار) اسلامی و مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق اشاره کرد.

۲. جریان‌های فقاهتی (حوزوی) شیعه:

این جریان که در چارچوب حوزه‌های علمیه نجف، کربلا، کاظمین و سامرا سازمان یافته‌اند از نفوذ چشم‌گیری میان شیعیان عراق برخوردارند. این جریان‌های فقاهتی درصدد حفظ منافع کلّی شیعیان در عراق و پاسداری از میراث فرهنگی و دینی شیعه و ارتقای فقه شیعه هستند و حول مراجع بزرگ شیعه سازماندهی شده‌اند. هم اکنون سه حوزهٔ علمیه عهده‌دار این وظائف هستند: حوزهٔ آیت اللّه العظمی سید علی حسینی سیستانی، حوزهٔ آیت اللّه العظمی صدر و حوزهٔ آیت اللّه العظمی سید کاظم حائری.[۱۹]

www.noormags.ir

۳. جریان شیعیان سکولار:

درباره ماهیت این جریان در مسیر تحولات کشور عراق دو برداشت وجود دارد: برخی از شیعیان سکولار عراقی، سکولاریزم را تاکتیکی برای استمرار حضور جریان شیعه در حاکمیت می‌دانند که نماینده فکری این جریان برخی روحانیون سنّتی حوزهٔ نجف همچون محمّد باقر بحرالعلوم می‌باشد. امّا بخشی دیگر از این جریان، سکولاریسم را نوعی ایدئولوژی در به حاشیه راندن اسلام گرایان شیعه و حتّی سنّی می‌داند. در صحنه سیاسی عراق جدید «حزب وفاق وطنی» و کنگره ملی عراق (الموتمر الوطنی العراقی) نمایندگی این طیف فکری را بر عهده دارند.[۲۰]

بحرین

بحرین از کشورهای کوچک، ولی با اهمیت منطقه خلیج فارس محسوب می‌شود. از مجموع جمعیت این کشور (۷۱۸ هزار نفر) ۷۵درصد شیعه می‌باشند. مهم‌ترین مناطق شیعه نشین «جد حفص» و «سنابس» ذکر شده است.[۲۱] بیشتر این شیعیان دور از مناطق شهری و در فقر به سر می‌برند. از هنگام استقلال (در سال ۱۹۷۱م) تاکنون، حاکمیت با اقلیت سنّی آل خلیفه بوده است. در مجموع چگونگی نقش آفرینی شیعیان بحرین را می‌بایست متغیری بین دو حالت انقلابی و اصلاحی دانست. تا قبل از تحولات اخیر و آغاز موج بیداری اسلامی رویکرد رهبران و جامعهٔ شیعی بر اساس مدارا و عدم اقدامات مبارزه جویانه با هیأت حاکمهٔ سنّی استوار بود. امّا به جهت اقدامات خصمانه همراه با سرکوب خونین شیعیان طی ماه‌های اخیر شیعیان، رهبران روحانی این جنبش رویکرد انقلابی را در پیش گرفته‌اند. طی سال-

www.noormags.ir

های اخیر احزاب و تشکّل‌های سیاسی و اجتماعی متعددی سر برآورده و در صحنهٔ تحولات بحرین به ایفای نقش مشغولند.

۱. حزب الوفاق الوطنی الاسلامی:

از برجسته‌ترین احزاب سیاسی شیعه در بحرین به شمار می‌آید و بنیانگذار آن یکصد تن از علمای شیعه بحرین می‌باشند افرادی نظیر دکتر سعید شهابی، شیخ علی سلمان، شیخ عبد الامیر الجمری، استاد عبدالوهّاب حسین و استاد حسن الشمیع از اعضای برجسته آن می باشند.[۲۲]

۲. جمعیة التوعیه:

این گروه شاخه‌ای از حزب الدّعوهٔ عراق محسوب می‌شود و شیخ عیسی قاسم، شیخ سلیمان مدنی و شیخ عبد الامیر الجمری از جمله بنیانگذاران آن هستند. مدیر فعلی آن شیخ باقر الحواج است. رویکرد فعّالیت‌های این جمعیت بیشتر فرهنگی است، امّا پس از تحولات عراق و به قدرت رسیدن شیعیان در این کشور، این جمعیت مشی سیاسی را نیز در اولویت اقدامات خود قرار داده است.

۳. جمعیت اسلامی برای آزادی بحرین (الجبهة الاسلامیه لتحریر البحرین):

تاریخچه فعالیت این تشکّل ریشه در مبارزات اسلامی دهه ۱۹۷۰م دارد و تا پیش از ۱۹۹۰م پیشتاز حرکت اسلامی بحرین به شمار می‌آمد. این جمعیت ابتدا مشی نظامی و مسلّحانه را در پیش گرفت ولیکن با دستگیری و حبس اکثریت اعضای آن از سال ۱۹۹۰م به بعد رویه دموکراتیک را در پیش گرفته و خود را با دیگر مخالفان سیاسی دولت بحرین همسو نشان می‌دهد.

www.noormags.ir

از اهداف اعلامی این جمعیت، آزادی‌های سیاسی، عدالت، آزادی بازداشت شدگان، صدور اجازهٔ برگشت به وطن برای افراد تبعیدی و احیای قانون اساسی می‌باشد.

٤. حرکت الخلایا الثوریه (حرکت هسته‌های انقلابی) و حرکهٔ انصار الشهدا:

این دو جنبش از جمله حرکت‌های سری و زیرزمینی شیعی در بحرین به شمار می‌آید که پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تحت تأثیر آن تشکیل گردید. این دو جنبش بعد از سرکوبی وسیع و دستگیری اکثریت کادر تأثیرگذار و جوان آن هم اکنون نیز به صورت پنهان به فعّالیت سیاسی خود ادامه می‌دهد.[۲۳]

دیگر احزاب و گروههای شیعه بحرین «حزب العمل الاسلامی»، «حزب الرساله» و جمعیت «اهل البیت» می‌باشند.

کویت

طبق آمار رسمی جمعیت شیعیان کویت بالغ بر ٤٠ درصد است. ذخایر نفتی این کشور، هفتاد میلیارد بشکه برآورد می‌شود که بیش از سه برابر ذخایر نفتی ایالات متحده آمریکا و ده درصد کلّ ذخایر نفتی جهان است.[۲۴] در کویت اگر چه شیعیان به ظاهر از آزادی مذهبی برخوردارند امّا از فرصت‌های شغلی و اقتصادی برابری نسبت به سنّی‌ها برخوردار نیستند. پس از حضور چشمگیر شیعیان در اوّلین مجلس با عنوان «مجلس الامّه» در سال ۱۹٦۳م حکومت سنّی کویت برای جلوگیری از رشد و نفوذ شیعیان، طرحی را تحت عنوان «تثمین» اجرا کرد که بر اساس آن کویت به ۲۵ منطقه (یا حوزهٔ انتخابیه) تقسیم می‌شد. با اجرای این طرح و تخصیص دو نماینده پارلمان به هر

www.noormags.ir

منطقه،آرای شیعیان کاهش یافت به شکلی که اکنون با وجود داشتن جمعیت ٤٠ درصدی تنها ٢٠ درصد از کرسی‌های مجلس به شیعیان اختصاص دارد. البته طی سال‌های اخیر با قدرت یافتن شیعیان عراق، شیعیان کشور کویت نیز از جایگاه مطلوب‌تری نزد هیأت حاکم برخوردار گشته‌اند.

تمرکز فعالیت‌ها و نقش‌آفرینی شیعیان با رویکردی دموکراتیک و در قالب گروههای اجتماعی و تشکّل‌های سیاسی ذیل سازماندهی شده است:

حزب الدّعوه، انجمن دانشجویان شیعه، حرکة التوافق الوطنی الاسلامیه، جمعیت الثقافیه الاجتماعیه، ائتلاف اسلامی الوطنی و مجمع علمای مسلمین شیعه.[٢٥]

سایر کشورهای منطقه

در سایر کشورهای منطقه مثل عمان (با ٢٣ درصد جمعیت شیعی)، قطر با (١٠ درصد جمعیت شیعی) و امارات متحده عربی (با ١٦ درصد جمعیت شیعی)، اقلیت شیعی از هرگونه تحرّک سیاسی منع شده‌اند. این فشار در کشور قطر به جهت نفوذ و تسلط وهابیت در ارکان حکومت از شدّت بیشتری برخوردار است. در مجموع در هر سه کشور، تبعیض و بی‌عدالتی کاملاً مشهود است. در بین این کشورها تنها در عمان برخی از شیعیان توانسته‌اند به تعداد معدودی از پست‌های حکومتی که چندان حساس و کلیدی نیستند، دست یابند.

هر چند گرایش شیعیان این کشورها بیشتر به سمت بازرگانی و تجارت بوده است، با این حال رگه‌هایی از اعتراض و مخالفت‌های پنهان با هیأت حاکمه در هر سه کشور مشاهده می‌شود.

www.noormags.ir

نتیجه

در سال‌های اخیر، شیعیان منطقه خاورمیانه با الگوپذیری از انقلاب اسلامی ایران بر تحرّک و نقش‌آفرینی خود افزوده‌اند؛ به گونه‌ای که به اذعان بسیاری از تحلیل گران داخلی و خارجی سهم شیعیان در آینده نظام‌های منطقه بسیار چشمگیر و قابل توجّه خواهد بود.

در بین شیعیان منطقه کشور عراق از اهمیت و محوریت خاصّی برخوردار است. شصت تا هفتاد درصد جمعیت بیست و دو میلیونی عراق را شیعیان تشکیل می‌دهند. این انرژی نهفته پس از سقوط صدام به عنوان عاملی تأثیرگذار بر هویت و رفتار سیاسی سایر شیعیان عرب به ایفای نقش می‌پردازد و به همین دلیل است که کشورهایی مانند اردن، بحرین، عربستان سعودی و امارات متحده عربی نسبت به فضای موجود در عراق نگران هستند، زیرا موجی که در عراق به عنوان دومین کشور شیعهٔ منطقه ایجاد شده است، می‌تواند سایر کشورهای عرب را تحت تأثیر قرار دهد. نکتهٔ مهم و راهبردی، آن است که شیعیان عراق به واسطهٔ آن از الگوی متقاعدسازی مسلمانان سنّی استفاده می‌کنند. این فرایند می‌تواند تلاشی برای اثبات حسن نیت و پیشبرد اهداف سیاسی در حکومت‌ها و دولت‌های آینده منطقه به شمار آید. هم اکنون در میان شیعیان منطقه کشور بحرین وضعیت مشابهی با عراق دارد، شیعیان این کشور در وضعیت ناگواری به سر برده و حکومت آل خلیفه از هرگونه تحرّک سیاسی، مشارکت و ایفای نقش شیعیان جلوگیری به عمل می‌آورد. با انحلال پارلمان بحرین و همچنین ایجاد مجلس مشورتی، در سال ۱۹۹۳م، موقعیت شیعیان بیش‌تر کاهش یافت. حکومت تحرّک آنان را منسوب به نیروهای خارجی به ویژه ایران می‌داند و برای سرکوب آنان از سازمان‌های امنیتی اردن و عربستان سعودی استفاده می‌کند.

www.noormags.ir

از سوی دیگر شیعیان کویت، برخلاف هم‌کیشان خود در بحرین، از موقعیت اجتماعی، اقتصادی و فرصت‌های شغلی به نسبت بهتری در مقایسه با سایر شیعیان منطقه خلیج فارس برخوردارند و با حضور محدود در ساختار سیاسی و اجتماعی این کشور به ایفای نقش مشغولند.

در کنار این تحولات امیدبخش، موج جدید بازخیزی و بیداری اسلامی درمنطقه بیانگر آن است که ظهور شیعیان در ژئوپولتیک منطقه و بازیگری در صحنه سیاسی کشورهای حوزه خلیج فارس واقعیتی انکار ناپذیربوده، دیر یا زود سهم آنها را در آینده نظام‌ها و سرنوشت خاورمیانه برای همگان مشخص خواهد ساخت.

پی‌نوشت‌ها:

۱. Secarty Dlamma.

۲. تاریخ سیاسی تشیع تا تشکیل حوزهٔ علمیهٔ روح اللّه حسینیان، (تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰)، ص۱۸.

۳. حیات سیاسی شیعه در عصر غیبت، محسن مهاجرنیا، (فصلنامه تخصّصی شیعه شناسی، ش ۲، تابستان ۱۳۸۰)، ص ٤٤.

۴. رهیافتی بر مبانی مکتب‌ها و جنبش‌های سیاسی شیعه در صد سال اخیر، مظفر نامدار، (تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷٦)ص ۵۸.

۵. اندیشه سیاسی در اسلام، حمید عنایت (چاپ سوّم، انتشارات خوارزمی، ۱۳٦۲)، ص ۸٦ و ۸۷.

۶. محسن مهاجرنیا، پیشین، ص ٤۹.

۷. انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی معاصر، حمزهٔ امرایی، (تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳) ص۳۵.

۸. پیروزی حزب اللّه، سید عبالستار، ترجمه محمدرضا میرزاجان، (تهران، قدر ولایت، ۱۳۸٦)، ص ۲۱۲_۲۰۵.

۹. جنبش حزب اللّه لبنان، گذشته و حال، مسعود اسداللهی، (تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی)، ص ۱۷٤.

۱۰. هفته نامه صبح صادق، ۲۳ مرداد ۱۳۸۵.

۱۱. عراق پس از صدام و بازیگران منطقه‌ای، محمود واعظی، (تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۸۷)، ص۱۸–٤۰.

۱۲. نک به مقاله: «نگاهی به تاریخچهٔ شیعیان عراق»، کول همون، همشهری دیپلماتیک، دی ماه ۱۳۸۵، ش ۳٤.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

www.noormags.ir

۱۴. ژئوپلتیک شیعه، فرانسوا توال، ترجمه علیرضا قاسم آقا (تهران، نشر آمن، ۱۳۷۹)، ص ۹۸.
۱۵. در مواردی اتفاقی در یک بخش کم اهمیت و به مدّتی کوتاه وزیری در کابینه حضور داشته است یا مثلاً تنها نمایندهٔ مجلس شورا که همگی انتصابی‌اند، تنها یک شیعه به نام دکتر الجیشی که از اساتید دانشگاه ریاض بوده، دیده می شود.
۱۶. شیعه در عربستان سعودی، پرویز دلیرپور (فصلنامه مطالعات خاورمیانه، ش ۱۲، زمستان ۱۳۸٤)، ص ۱۳٤.
۱۷. علل خیزش شیعیان، سید مرتضی کاظمی دینان، (قم، انتشارات شیعه شناسی، ۱۳۸۸)، ص ۱۸۰.
۱۸. همان، ص ۱۳۵.
۱۹. نقش شیعیان در ساختار سیاسی عراق، سیروس برنا بلداچی (تهران، معاونت سیاسی ناجا، ۱۳۸۷)، ص ۳۳ و ٤۲.
۲۰. شیعیان عراق، بررسی وضعیت جامعه شناختی (مجله شیعه شناسی، ش ۷، پاییز ۱۳۸۳)
۲۱. سکولاریسم در جهان عرب، حمید رضا شریعتمداری، (قم، انتشارات ادیان و مذاهب، ۱۳۸٤)، ص ۹۳.
۲۲. راهنمای منطقه و کشورهای حوزهٔ خلیج فارس، میر رضوی و احمدی لفورکی، (تهران، مؤسسهٔ فرهنگی ابرار معاصر، ۱۳۸۳)، ص ۱۷۲.
۲۳. جنبش‌های سیاسی ـ اجتماعی بحرین، مرتضی بحرانی، (تهران، موسسه مطالعات اندیشه سازان نر، ۱۳۸۱)، ص ٦۹- ۷۰
۲٤. سید مرتضی کاظمی دینان، پیشین، ص ۱۹۹ تا ۲۰۲.
۲۵. راهنمای منطقه و کشورهای حوزه خلیج فارس، پیشین، ص ۳۵۰.
۲٦. سید مرتضی کاظمی دینان، پیشین، ص ۲۲۸ تا ۲۳۱.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
www.noormags.ir